

ŞİBLİ NUMANİ'NİN SEYAHATNAMESİNDE II. ABDÜLHAMİD VE GAZİ OSMAN PAŞA

ARZU ÇİFTSÜREN*

ÖZET

Seyahatnameler edebî metinler olmasının yanı sıra yazıldığı döneme kapı aralayan tarihi kaynaklardır. Yazarın bakış açısı ve değer yargılarıyla yazılmış olsa da tarihî, siyasi, edebî, sosyo-kültürel gibi pek çok alanda okuyucuya dönemine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Urdu Diliyle seyahatname yazma geleneği 1837 yılında Yusuf Kemal Puş'un Londra gezisini kaleme almasıyla başlamıştır. Türklerle ilgili yazılan ilk seyahatname ise Şibli Numani'nin 1871 yılında gerçekleştirdiği Anadolu, Mısır ve Şam gezilerini kapsayan ve 1891 yılında yayımlanan seyahatnamesidir.

Büyük bir Türk dostu olarak tanımlanan Alt-kıtanın ünlü ilim adamı Şibli Numani seyahatnamesinde Türklerin sosyal yaşamı, kültürel ve eğitim durumu ve özellikle II. Abdülhamid ve Plevne Kahramanı Osman Paşa ile ilgili bilgilere yer vermektedir.

Bu çalışmamızda seyahatnamesi ışığında Şibli'nin Türklere bakış açısını ve kendisini Mecidiye Nişanı ile ödüllendiren II. Abdülhamid ile Osman Paşa'nın Şibli'nin seyahatnamesinde nasıl zikredildiğini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Şibli Numani, seyahatname, Güney Asya, II. Abdülhamid, Gazi Osman paşa

ABSTRACT

Travelogues are literary texts as well as historical sources that open the door to the period in which it was written. Although it is written with the author's point of view, it gives clues to the readers in many areas such as historical, political, literary of it's time. The first Urdu travelogue about the Turks is the travelogue of Shibli Numani, which was published in 1891, covering the trips to Anatolia, Egypt and Damascus.

Shibli Nomani, the famous scholar of South Assia, gives informations about the social, culturel, educational and political lifes of Turks. Abdulhamid II and Gazi Osman Pasha, the hero of the Siege of Plavna, have important place on his travelogue.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: arzu.suren@gmail.com

DOĞU ARAŞTIRMALARI, SAYI 18, 2018

In this article we will try to find out how Shibli mention about Abdulhamid II and Gazi Osman Pasha in his travelogue.

Keywords: Shibli Nomani, travelogue, SouthAssia, Abdulhamid II and Gazi Osman Pasha.

Güney Asya Müslümanları ile Türklerin ilişkileri İslâm öncesi dönemlere kadar uzanmasına rağmen, iki coğrafya arası gidiş gelişler önceleri askeri ve ticari alana yönelik olmuştur. Tarih boyunca çeşitli süreçlerle Gazneliler, Babürlüler gibi Türk soylu devletler tarafından yönetilen Güney Asya'da askeri ve idari mevkilere kimi zaman özellikle Orta Asya topraklarından getirilen Türkler yerleştirilmiştir.¹

Güney Asya Müslümanlarının Türk topraklarına gidiş gelişleri ise ticaret amaçlı başlamış zamanla seyir değiştirmiştir. Milletlerarası savaşların yaşanmaya başlamasıyla Güney Asya Müslümanları tebaası oldukları İngiltere'ye karşı, sahip olduğu halifelik makamıyla tüm Müslüman toplumların din merkezi konumundaki Osmanlı'dan yana taraf olmuşlar ve bu doğrultuda Sırp isyanı ile başlayan süreçten itibaren 93 harbi, Trablusgarb ve Balkan Savaşları dönemlerinde Osmanlı topraklarına gelen Güney Asya Müslümanlarından kimi cephede bizzat Osmanlı ordusu için savaşmış, kimi cephe gerisinde "Türk kardeşleri" için sağlık hizmetleri vermiş, kimi ülkesinde topladıkları ianeleri yetkili makamlara teslim etmek kimi de basın yoluyla halkını bilinçlendirmek için gelerek bizzat Türk topraklarından savaşın

¹ Gazi Zâhireddin Muhammed Babur, *Bâbürnâme(Vekayi)*, Doğu Türkçesinden çeviren: Prof. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2006, s. 470

nabzını tutmuştur. Türkler için yaptıkları tüm bu girişim ve mücadelelerin alt yapısında yüzlerce yıl aynı topraklarda birlikte yaşadıkları Türklere karşı besledikleri aşinalık ve sempati duygusunun yanı sıra aslında en büyük etki din faktörüdür.

Güney Asya Müslümanları tarafından bu süreçte özellikle gazeteler üzerinden Türkler lehine kamuoyu oluşturmaya çalışılmış, hatta İstanbul’da Arapça ve Osmanlıca olarak neşredilen “Cihan-ı İslâm” gazetesine Urdu dili de eklenerek gazete üç dilde yayın yapmıştır. Yine bu süreçte Güney Asya Müslümanlarından kendi varlık mücadelesinde aktif rol oynamış pek çok âlim ve aydın kimse Osmanlı topraklarına gelerek Hristiyan Batı karşısında can çekişmekte olan İslâmiyet’in hâmisi Osmanlıya muhtelif yollarla destekte bulunmuştur. Çalışmamızın konusunu oluşturan Şibli Numani de böyle bir dönemde Mısır, Şam ve Anadolu’ya seyahat ederek İslâm ülkeleri ile iletişim ve koordinasyonu sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Şibli’nin faaliyetleri İngilizler tarafından takip edildiği için seyahatnamesini belli bir ölçüye kadar kaleme almış, önemli görüşme ve temaslarını gizlemiştir. Şibli’nin seyahatten dönüşü Hint Müslümanları tarafından ilgi görmüş, özellikle ileri gelen bilim ve siyaset adamları onun izlenimlerini öğrenmek için toplantılar düzenlemişlerdir. Bütün bunlar neredeyse Şibli’nin İngilizler tarafından yasaklı hale gelmesine sebep olmuş, nitekim İstanbul’u ziyareti sırasında II. Abdülhamid tarafından verilen Mecidi Nişanını kullanması İngilizler tarafından yasaklanmış zaten sonrasında da bu madalya gizemli bir şekilde evinden çalınmıştır. Bütün

bunların alt yapısında Hint Müslümanlarının Osmanlıya bağlılığı ve Şibli'nin Güney Asya Müslümanları arasında sahip olduğu vizyon ile de bu bağlılığı pekiştirici gücü ile İngilizlerin ve İngiliz taraftarlarının tepkisini çekmiş olması bulunmaktadır.

Şibli Numani Hindistan-Pakistan alt-kıtasında İngilizlere karşı Müslümanların varlık mücadelesinde etkin rol oynamış çok yönlü bir kişiliktir. Eserleri bugün de önem taşıyan, İslâmi ilimlerin pek çok sahasında bilgi sahibi ve görüşlerine başvurulmuş bir otorite olmasının yanı sıra Alt- kıtanın ilk Müslüman üniversitesi olan Aligarh Müslüman Üniversitesinde Arapça ve Farsça öğretmenliği yapmış, öğrencilerinin İslâm mazisinden ilham almalarını sağlamak ve onlarda şuur oluşturmak için pek çok eser meydana getirmiştir. Bir süre avukatlık mesleğini icra ettiyse de asıl meşgalesi ilim ve ilim öğretmek olmuştur.

II. Abdülhamid'in savunduğu İslâm Birliği düşüncesi özellikle sömürge altındaki İslâm ülkelerinde kabul görmüş, oradaki milli kimliklerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim II. Abdülhamid hatıratında da, *“İngilizler Asya'da yüz elli milyon Müslüman'ı idareleri altında tutuyorlardı. Bu Müslümanlar üzerinde Hilafetin büyük nüfuzu vardı. Bunları bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı şeyitler, şeyhler, dervişler gönderip Asya'daki Müslümanları hilafete manen bağlamaya hususî itina gösteriyordum.”*² sözleriyle Güney Asya'da

² İsmet Bozdağ, *II. AbdülhamidHata! Yer işareti tanımlanmamış.*'in Hatıra Defteri, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975, s.75.-

İslâm Birliği çerçevesinde yaptığı faaliyetleri anlatmaktadır. Şibli Numani ve Güney Asyalı diğer Müslüman âlim ve aydın kimse-lerin Osmanlıya bağlılıkları ve ileride 1919-1924 yılları arasında Güney Asya Müslümanları tarafından oluşturulan “Hindistan Hilafet Hareketi” de II. Abdülhamid’in İslâm Birliği çerçevesinde yürüttüğü faaliyetlerin bu bölgedeki başarısını göstermektedir.

Arapça "gezmek, gezi" anlamındaki “seyahat” ile Farsça "risale, mektup" anlamındaki “name” kelimesinin birleşmesiyle oluşan seyahatname, en geniş anlamıyla herhangi bir gezgin ya da gözlemcinin herhangi bir coğrafî alanı gezerken o coğrafî alana ve tarihsel döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri yazıya aktardığı metinlerdir. Dolayısıyla o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, yol ve ulaşım özellikleri, siyasi ve kültürel yapısı ve günlük hayatı meydana getiren unsurları seyahatnamelerin içeriğini oluşturmaktadır. Yazarının bakış açısıyla yazılmış olsa da yazıldığı döneme kapı aralayan tarihi kaynaklardır.

Urdu diliyle yazılmış ilk seyahatname Yusuf Han Kambal Puş'un "Acaibat-ı Freng" ya da "Tarih-i Yusufi" olarak adlandırılan eseridir³. 30 Mart 1837 tarihinde Laknov'dan yola çıkan Kambal Puş, 31 Ağustos 1837 tarihinde Londra'ya ulaşır. Gözlemlerini yansıttığı bu seyahatnamesi ilk kez 1847 yılında basılmıştır. Türklerle ilgili Urdu diliyle yazılmış ilk seyahatname ise Şibli Numani'nin bu çalışmamıza kaynak teşkil eden seyahatnamesidir. Bu seyahatnameler dışında Urdu Dilinde

³ Halid Mahmud, *Urdu safarnamuN ka Tenkidi Mutalaa*, Mektebi Camia, Yeni Delhi 1995, s. 95.

seyahatname türünün başladığı dönemden bugüne Türkiyeyle ilişkin ellinin üzerinde seyahatname bulunmaktadır.

13 Mayıs 1891 tarihinde İstanbul'a gelen Şibli burada yaklaşık üç ay kalmıştır. Şibli'nin bu seyahatinin görünür amacı Müslüman gençleri mazisine karşı bilinçlendirmek ve gençlerde şuur oluşturmak amacıyla yazacağı "İslâm Kahramanları" adlı kitabı için kütüphanelerde araştırma yapmaktır.⁴ Nitekim bu doğrultuda seyahat ettiği Anadolu, Mısır ve Şam'dan müteşekkül seyahatnamesine konu olan her üç İslam ülkesinde de kütüphanelere gitmiş, buralarda çalışmalar yapmıştır. Kitabının Osmanlı ile ilgili kısmına İstanbul ve tarihçesi ile başlamış, devamında Türklerde eğitim ve ilmi durum, Yeni ve Eski Tarz eğitim veren kurumlar, basımevleri, kütüphaneler, cami ve müzeler, Türklerin ahlak yapıları, adet, gelenek ve göreneklerini anlatmıştır. II. Abdülhamid'in Selamlık Alayı ve Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile tanışması ise Şibli'yi en çok etkileyen hadiseler olmuştur.

Şibli seyahatnamesinde Türklerde eğitim durumunu anlattığı bölümünde II. Abdülhamid döneminde eğitimin çok hızlı gelişip ilerlediğinin herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olduğunu daha önce 96 tane olan Rüşdiye okullarının II. Abdülhamid döneminde 200 taneye ulaştığını söylemektedir. Yine mülkiye ve hukuk mekteplerinin II. Abdülhamid'in

⁴ Şibli Numani, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi*, (terc. Yusuf Karaca), Risale Yayınları, İstanbul 2002, s. 9.

masraflarını bizzat kendisinin vererek karşıladığını belirtmektedir. Kendisinin de İstanbul'da olduğu günlerde II. Abdülhamid'in yüksekokuldaki bütün öğrencilere Kağıthane'de davet yemeği verdiğini, güvenlik nedeniyle padişahın yemeğe katılmadığını ancak bir vezirini gönderdiğini söylemektedir.

Şibli II. Abdülhamid'i gördüğünde yaşadığı duyguları seyahatnamesinde şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Şehzadeler de selamlama merasimini yapıp gittikten sonra padişah saraya gitmek için merdivenlerden indi. Önümüzdeki aracına binmek için yakınımıza geldi. Tam o sırada benim de içinde bulunduğum ordu komutanlarının ve paşaların dizili olduğu saf birden selam için eğildi. Ben ilk anda şaşkınlıktan dolayı kendimden geçmiş bir haldeydim. Gözlerim padişaha çivilenip kaldı. Sultanı ziyaret edebilsem büyük bir saygı ve bağlılıkla yapılması gereken hareketleri yerine getireyim diye önceden kendi kendime karar vermiştim. Ama kendimi öyle bir kaybetmiştim ki, aralarında bulunduğum saf rükû halinde gibi eğilip durdukları halde ben, gözlerim padişaha çivilenmiş bir şekilde öyle ayakta kalakaldım. Ama şüphesiz dilimde farkında olmadan dua sözleri dökülüp duruyordu.”⁵

II. Abdülhamid'in fiziki ve genel görüntüsünü ise şöyle tasvir etmektedir:

⁵ Numani, a.g.e, s. 113.

“Sultan merdivenlerden inip arabasına ilerlediği anda bizim sıramız ile padişah arasında sadece 4-5 adımlık mesafe vardı. O bakımdan ben kendilerini çok yakından iyice görebildim. Sultanın eşkâli şöyledir: Orta boylu hatta orta boydan biraz uzunca. Vücut narin, çehre uzunca oval, yüz hatlarından vakar ve metanet damlamakta hatta insana derin bişey düşündüğünü tahmin ettirmektedir. Kisvesi çok sade idi, siyah çuhadan yapılmış ceket pantolon ve normal fes denen Türk serpuşu giymişti.”⁶

Şibli'nin II. Abdülhamid hakkında Urdu dilinde yazdığı ancak seyahatnamesinde yer almayan bir kasidesi ve seyahatnamesinde Farsça olarak kaleme aldığı İdiyye mesnevisi bulunmaktadır. Şibli'nin bunlar dışında da Türklerle ilgili birçok şiiri bulunmaktadır. Hatta “İslâm Beldelerine Ağıt” adlı şiirinde Osmanlı Devletinin yok olmasının İslâm'ın yok olması anlamına geldiğini söylemiş, bu coşkulu şiirleri Güney Asya Müslümanları üzerinde derin etki bırakmıştır.⁷ Ayrıca İstanbul'da bulunduğu süreçte babasına yazdığı mektupta da II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı ve Bayram Merasiminde kendisinin nasıl cezbeye kapıldığını duygu dolu sözlerle anlatmaktadır.

Şibli'yi oldukça derinden etkileyen ve seyahatnamesinde yer verdiği diğer bir kişi ise Gazi Osman Paşa'dır. Seyahatnamesinde Gazi Osman Paşa'yı şu sözleriyle anlatmaktadır:

⁶ Numani, *a.g.e.*, s. 113.

⁷ Halil Toker-Arzu Çiftsüren, *Hai Sawda jab sey Laila-e Khilafat Ka (Cenub-u Asia ki Urdu aur Farsi Shairi MaiN Turk, Turki aur Khilafat-e Osmaniya ka Zikr)*, Sanjh Publication, Lahor, 2015, s.237-259.

"Gazi Osman Paşa Plevne'de 24 bin Rusu yaralayan, 8 binini de kılıçtan geçiren işte o ünlü generaldir. Rus kralı, bütün askeri gücünü onun karşısına dikmişti ve kendisi de orduların başındaydı. Gazi Osman Paşa askerlerin azlığına ve yiyeceklerinin azalmasına hatta tükenmesine rağmen, bütün Rus güçlerine karşı uzun süre savaştı. Sonunda hiçbir yardım ulaşamadığı için göğüs göğüse yaptığı meydan savaşında yaralanarak esir düştü. Dünyada benzeri az görülen bu yiğit askere Rus çarının kendisi kılıç kuşattı ve aylarca yanında konuk etti. Bu olaylar o günlerde gazeteler aracılığı ile bütün dünyaya yayıldı. Çocuklar bile ünlü, yiğit komutanın adını öğrenmişti."⁸

Gazi Osman Paşa'ya aslında statüsünden dolayı ulaşma ümidi olmayan Şibli yine de şansını deneyerek, yanına bir tercüman da alarak Paşanın konağına gitmiştir. Burada bir süre beledikten sonra bir görevli tarafından paşanın bulunduğu odaya götürülmüştür. Bundan sonrasını Şibli seyahatnamesinde şöyle anlatmaktadır:

"Biz güzel döşenmiş bir odaya götürüldükten sonra Gazi Osman Paşa teşrif edip geldi. Tercümanlık yapsın diye yanıma aldığım kimse Eğitim Bakanlığından bir yetkili idi. O âdete uyarak ilerledi, paşa hazretlerinin eteğinin kenarını öptü, sonra da edeplince geri çekildi. Ben peygamberimizin sünnetine uygun olarak selam verdim. Paşa hazretleri selamımı aldı ve tokalaşmak için elini uzattı. Hâl hatır sorduktan sonra adımı ve nereli

⁸ Numani, *a.g.e.*, s. 127

olduğumu sordu. Tercümanım; “Hindistan âlimlerindendir. İlmî araştırmalar yapma düşüncesiyle buraya gelmiştir.” dedi. Bunu duyunca çok ilgi ve sevgi gösterdi. Uzun süre benden Hindistan’daki Müslümanların hal ve ahvalini sordu. Ayrılmak üzere izin alıp ayağa kalkınca da: “Tekrar zahmet edip görüşmeye gelerseniz ben çok sevinirim dedi.”⁹

Gazi Osman Paşa’nın fiziki ve genel özelliklerini ise şöyle anlatmaktadır:

“Gazi Osman Paşa hazretleri kısa boylu, tıknaz yapılıydı. Rengi beyaz ve parlaktır. Yüzünden yiğitlik ve kahramanlık damlamaktadır. Yaşı 60-70 arasında ama ihtiyarlığın kesinlikle izi yoktur. İhtiyaç duyduğu kadar Farsça bilmekte ve konuşmaktadır. Bir süre Yemen’de genel valilik yaptığından Arapçayı rahatlıkla konuşabilmektedir. Plevne olayından sonra Sultan Abdülhamid hazretleri onu mareşal yapıp Milli Savunma Bakanlığına bakan tayin etmişti. Ama buradaki görevinin çokluğundan dolayı daima Sultanın yanında hazır bulunamıyordu. Bunun üzerine Sultan o makama Fuat Paşayı getirdi ve Osman Paşa’ya saraydaki Mabeynin başkanlığını verdi. Bu bakımdan o daha çok Sultanın yanında hazır bulunmaktadır. Sultan Osman Paşa’dan daha fazla kimseye güvenmemekte, hiç kimseyi kendine yakın ve özel görevli yapmamaktadır. Bu bakımdan onu yanından ayırmamakta, Cuma ve bayramlarda Sultan camiye gittiğinde arabasında yanına sadece

⁹ Numani, *a.g.e.*, s. 127-128.

Osman Paşa'yı bindirmekte, başka hiçbir kimseyi almamaktadır.”¹⁰

Şibli'nin seyahatnamesinde yer almayan ancak yakın dostu Mevlana Şirvani'ye anlattığı ve Süleyman Nedvi tarafından hazırlanan “Külliyat-ı Şibli” adlı eserinde yer alan şu olay Şibli'nin Gazi Osman Paşa'ya olan hayranlığını ve saygısını artırmıştır. Zira bu olay yaşanırken Şibli Numanî 35, Gazi Osman Paşa ise 60 yaş civarındadır.

"Bir gün çok sevdiğim ve derin hayranlık duyduğum, dünyanın Plevne kahramanı olarak tanıdığı, gönüllere taht kurmuş olan Gazi Osman Paşa'yı ziyarete gitmişim. Görüşme esnasında karşılıklı derin bir saygı ve sevgi yakınlığı sergiliyorduk. Bu yüzden elini elime almış bırakmıyordum. Gönlümdeki derin saygıyı ve hayranlığa ulaşan sevgiyi bu hareketimle daha iyi göstermeye çalışıyordum. Bir ara dayanamadım ve:

“İslâm düşmanlarına hangi elinizle saldırdınız, gösterin de müsadenizle o mübârek eli öpeyim.” dedim.

Bunun üzerine o nazik şerefli insan, büyük ve yiğit komutan bana:

“İlme hizmet için çalışan ve durmadan yazan sizin eliniz öpülmeye daha layıktır.” diyerek zorla benim elimi öptü.”¹¹

Şibli ülkesine dönmeden önce Gazi Osman Paşa ile çeşitli süreçlerle görüşmüş hatta Osman Paşa Şibli'nin Mecidi Nişanı

¹⁰ Numanî, *a.g.e.*, s..128.

¹¹ Seyid Süleyman Nedvî, *Külliyat-ı Şibli*, Urdu Academy, Sindh Karaçi, 1985, s.218

almasına vesile olmuştur. Gazi Osman Paşa Şibli'ye bir fotoğrafını vermiş ve Şibli bu nişanı ve fotoğrafı soyuna daima hatıra olarak kalacak kutluluk ve mutluluk aracı olarak tanımlamış ancak maalesef ilerleyen süreçte Mecidi nişanı gizemli bir şekilde kaybolmuştur.

Bir dost meclisinde “Ben kendimi Türklerin ayakkabısına bağ olmaya bile layık görmüyorum” diyen Şibli gibi bir âlimin Türklere olan bu derin muhabbeti bizlere Şibli nezdinde Güney Asya Müslümanlarının Türklere bakış açısını göstermektedir. Özellikle Pakistan’da Türkler için bugün bile kullanılan “kardeş” hitabının ve Türklere olan gönül bağının alt yapısında iki coğrafya arasında geçmişten gelen bu güçlü bağın etkisi vardır.

KAYNAKÇA

Babur, Gazi Zâhireddin Muhammed, *Bâbürnâme (Vekayi)*, Doğu Türkçesinden çeviren: Prof. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006

Bozdağ, İsmet, *II. AbdülhamidHata! Yer işareti tanımlanmamış.* in *Hatıra Defteri*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1975.

Mahmud, Halid, *Urdu safarnamuN ka Tenkidi Mutalaa*, Mektebi Camia, Yeni Delhi 1995

Nedvî, Seyid Süleyman, *Külliyat-ı Şibli*, Urdu Academy, Sindh Karaçi, 1985

Numanî, Şibli, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi*, (terc. Yusuf Karaca), Risale Yayınları, İstanbul 2002.

Toker Halil; Çiftsüren Arzu, *Hai Sawda jab sey Laila-e Khilafat Ka (Cenub-u Asia ki Urdu aur Farsi Shairi Main Turk, Turki aur Khilafat-e Osmaniya ka Zikr)*, Sanjh Publication, Lahor, 2015.